

that make syntagmatic connections with the discussed lexemes are established. Also the realized semes are determined. It is shown that wide semantic connectivity is not characteristic for the discussed adjectives.

Key words: *opposition, adjective, meaning, adjective unit, seme, syntagmatic connection.*

УДК 811.124'04:736

Мосаковська Х., магістрант,
КНУ імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛАТИНСЬКОМОВНИХ СФРАГІСТИЧНИХ НАПИСІВ

У статті визначаються структурно-семантичні особливості латинськомовних сфрагістичних написів на матеріалі папських печаток-булл, які охоплюють хронологічний період з IX до XIV століття. Вказано зміни, які відбулися у структурі папських булл, а саме: у розміщенні зображення та напису, протягом п'яти століть.

Ключові слова: *сфрагістика, булла, печатка, епіграфіка, латинськомовний сфрагістичний напис, лексико-семантичні особливості.*

Разом із писемністю в людській цивілізації починають з'являтися і письмові документи. Згодом для надання документу достовірності, для його автентифікації потрібен був особливий засіб. Таким засобом стали печатки, які і в наш час, і багато століть тому, були одним із найбільш поширених засобів підтвердження достовірності документа.

Науку, яка займається систематизацією та аналізом давніх печаток, називають сфрагістикою. Сфрагістика, яка почала формуватися у XVII ст., спочатку обмежувалася датуванням документа та встановленням його автентичності (за допомогою печаток, що були на ньому). Із кінця XIX ст., коли в науковий обіг було введено велику кількість печаток, що були віднайдені в результаті розкопок і втратили свій зв'язок з документом, почався новий етап розвитку сфрагістики як дисципліни, що вивчає історію формування і розвитку давніх державних інститутів на основі хронологічної класифікації печаток, які чітко вказували на зміни державного апарату.

Початок сфрагістики як науки поклав Михаїл Гейнецький у 1709 році, а Йоганн Гейманне дав їй грецьку назву – сфрагістика (гр. *ὁ σφραγίς, ίδος* – печатка) [Брокгауз и Ефрон 1999, 876]. Особливий інтерес становлять вислі печатки, а саме булли, які головним чином використовувалися у Ватикані, а також булли, що використовувалися венеціанськими дожами.

Мета дослідження – з'ясувати структурно-семантичні особливості латинськомовних сфрагістичних написів. Матеріалом дослідження стали латинськомовні написи на папських буллах XI–XIV ст., буллах венеціанських дожів та окремих буллах королів Єрусалиму.

Матеріалом для дослідження послугувала колекція відомого науковця М.П. Ліхачова, яка знаходиться в Російському державному музеї "Ермітаж" у Санкт-Петербурзі.

Поява булл (так званих вислих пломб) була спричинена спекотним кліматом Півдня. Науковці сперечаються щодо того, яке походження має це слово – латинське чи грецьке. Один з відомих італійських лексикографів Е. Форчелліні у праці "Lexicon totius latinitatis" [Forcellini, 1989] пише: "...bulla – nomen, qua significatur tumor ille globulosus, qui in aqua ex ebullitione producitur"¹. Так само в творах Ісидора "Origines" зустрічається фраза: "Bullae, quod sint similes rotunditate bullis, quae in aqua verto inflantur"² [Климанов 1999, 224].

Важливе і досить розповсюжене в Римській імперії значення слова "булла" стосувалось оберегу, яку носили римські юнаки на шії, поверх одягу, для вказівки на своє благородне походження. Е. Форчелліні вказує, що "Bulla dicta est globus aureus, qui velut insigne quoddam, a pueris Romanis e collo ante pectus loro suspensus gestabatur vel signum ingenuitatus et fortunae"³. На думку Плінія, цей римський звичай зародився ще в часи Тарквінія Старшого, після того як той "filium suum, quod adhuc praetextatus hostem in bello occidisset, aurea bulla donavit"⁴.

---

¹Лат.: Булла – це назва, яка позначає випуклість округлої форми, яка з'являється внаслідок кипіння води.

²Лат.: Булли, які є подібними своєю округлістю до бульбашок, які виникають на воді.

³Лат.: Як кажуть, що булла - це золота куля, яку носили римські юнаки на шії на ланцюжку на грудях і була знаком походження і знаком вдачі.

⁴Лат.: Його син, що загинув на війні, отримав золоту буллу.

Поява терміна "булла" в значенні "печатка" датується римським періодом, але в загальний вжиток з таким значенням він увійшов у період Візантійської імперії [Лихачев 1900, 86]. Булла – це висла печатка з металу або воску (у випадку, якщо вона проставлялася на самому папері), тому інколи значення булли переносилось і на печатку з воску.

Точний час, коли канцелярія римських пап почала використовувати вислі металеві печатки невідомий. Деякі дослідники вважають, що їх появу можна датувати другою половиною II ст. н. е., епохою римського імператора Марка Аврелія. Так, Карло Серафіні, спираючись на печатки, які йому були доступні для безпосереднього вивчення, виділив три періоди в історії папських печаток: перший – від Адеодата I (615–618) до Дамасія II (1048), другий – від Лева IX (1049–1054) до Пія II (1458–1464), третій – від Павла II (1464–1471) до наших днів [Климанов 1999, 56].

У *перший період* на металевих папських печатках, як правило, не було ніяких зображень, а писалися латиною тільки ім'я і титул папи. Спочатку на лицьовій стороні у два рядки писалося ім'я папи в родовому відмінку, на зворотному боці також у два рядки слово "папа" в родовому відмінку – "papaе"; потім протягом десяти років на печатках Лева IV (847–855) і Бенедикта III (855–858) ім'я папи зазначалося у вигляді монограми⁵, а з часів понтифікату Миколая I (858–867) ім'я папи писалося по колу (за годинниковою стрілкою). За перебування на престолі папи Стефана VI (885–891) відбулася спроба повернутися до лінійного напису – ім'я папи на лицьовій стороні печатки писалося у три рядки, але потім до кінця періоду напис вже писали по колу. На всіх відомих папських печатках перед написом ставився простий або "лапчастий" рівнокінецьний хрест, який позначав інвокацію (закликання) Христа. Відомі також три печатки із зображеннями: печатка Адеодата I має на лицьовій стороні зображення "доброго пастиря" між літерами "A" і "ω" і на зворотному боці напис "DEUSDEDIT PAPAЕ"; на лицьовій стороні печатки Павла I (757–767) зображені апостоли Петро і Павло; у середині печатки Миколая I в обідку була зображена восьмикутна зірка.

На початку *другого періоду* (1825–1855) до імені папи додається порядковий номер, написаний римськими цифрами, слова

---

⁵Монограма (*грец.* *μόνος* – один + *γράμμα* – літера) – максимально стисла позначка перших літер імені та прізвища особи, іноді тільки імені.

відокремлюються одне від одного крапками. Чіткість і послідовність напису з часом порушується: або розетками чи ліліями замість крапок (печатка папи Лева IX і антипапи⁶ Климента VII з роду графів Савойських), або семикутною ("віфлеємською") зіркою над верхнім рядком напису, або "всевидячим оком".

У першій половині XI ст. відбуваються пошуки виду і типу зображення на лицьовій стороні, імовірно, так чи інакше пов'язані з подією, яка сталась 1054 р., – поділом церков на Західну і Східну. На печатці Віктора II (1054–1057) зображується погруддя апостола Петра, першого римського первосвященника, який приймає ключі, що даруються з небес божественною правицею, а на зворотному боці знаходиться краєвид міста Риму і напис "aurea Roma". Відомо, що в короткий понтифікат наступного папи – Стефана X, на печатці був зображений "добрий пастир", як 400 років тому при Адеодаті I.

Пізніше, за Миколая II (1059–1061), на лицьову сторону знову повертається фігура апостола Петра, а через кілька років, за часів Григорія VII (1073–1085), поруч з нею з'являється постать апостола Павла, іноді ця сцена супроводжується словами з Євангелія, які вказують на першість апостолів.

На десять років – при Урбані II (1088–1099) – зображення зникає з печатки, поступившись місцем хресту з іменами апостолів Петра і Павла, але вже з наступного понтифікату – Пасхалія II (1099–1118), правління якого прийшлося на час успіхів хрестових походів на Сході, знову з'являється і вже не зникає аж до XX ст. тип папської металевої печатки із зображенням голів обох апостолів, розділених хрестом [Климанов 1999, 58].

Петро, апостол іудейський, і Павло, апостол язичників, зображувалися на папських печатках в канонічному вигляді: перший – мужнім старцем з високим чолом і різкими рисами обличчя, короткою сивою бородою з дрібними завитками, другий – з худорлявим, овальної форми обличчям, високим чолом, носом з горбинкою, удавано блискучими очима і спадаючою клином бородою, зображеною однаковими лінійними штрихами [Figoconi 1909, 156]. На полі печатки зображення голови Петра розташовувалось (по відношенню до того, хто дивиться), не ліворуч, як йому належить за апостольським старшинством (de

---

⁶ Антипапа – папа, якого було усунуто з посади через певні причини, або який зайняв цю посаду нечесним шляхом.

primate Petri), а праворуч, а зображення голови Павла – ліворуч. Між зображеннями голів апостолів на полі печатки розміщувалось зображення хреста, який стоїть на невеликому виступі з крапкою посередині – умовному зображенні Голгофи з розташованою усередині "печерою Адама", у якій, за переказами, був похований біблійний праотець; крапка означає "череп Адама". Над хрестом між зображеннями голів апостолів скорочено в рядок написані їхні імена: "S PA" і "S PE" – Sanctus Paulus et Sanctus Petrus, але існує також припущення, що ці скорочення розшифровуються, як Sanctus Paulus episcopus et Sanctus Petrus apostulus. На зворотному боці печатки в два лінійні рядки написано ім'я папи в називному відмінку, у третьому рядку – скорочення "PP" слова "papa" і порядковий номер понтифіка, якому належало це ім'я.

У *третьій*, виділений Карло Серафіні, *період* зберігається попередній тип печатки, з деякими удосконаленнями, зокрема зображення голів апостолів стають більш реалістичними, древко хреста подовжується, імена апостолів пишуться в два стовпчики вздовж хреста. У той же час з'являються і деякі "вольності": на лицьовій стороні в підніжжі хреста з часом зображуються фамільні герби тих родів, до яких належали папи; на зворотному боці з початку XVIII ст. на зворотній стороні напису зображувався хрест, який позначав інвокацію Христа, іноді оточений променями, а пізніше обідком з листя, а слова напису були розділені замість крапок або зірочками, або ліліями з фамільного герба [Battelli 1949, 243]

Не схожою на інші печатки є печатка Павла II, на лицьовій стороні якої зображені апостоли Петро і Павло, які сидять на престолах, кожен зі своїми канонічними атрибутами – ключами і мечем відповідно, а на зворотному боці представлена сцена, в якій папа головує у колегії кардиналів. Зображення обох сцен виконані настільки ретельно і майстерно, що печатка виглядає швидше як твір ренесансного медальєрного мистецтва, ніж як строгий канцелярський атрибут. Існує також думка, що печатка цього папи, венеційця за походженням, була створена під впливом венеційського зразка – доживської печатки [Климанов 1999, 63].

Еніграфіка папських булл і церковних печаток у цілому є закономірною і звичною для свого часу: всі елементи й особливості латинського письма легенд цих пам'яток сфрагістики враховані і систематизовані Ю. Пфлугк-Хартінгом у його монографії про папські

булли XII ст., а потім І.-М. Міхаель-Шведер, дослідження якої залишається й дотепер незамінним посібником з епіграфіки булл.

Письмо написів майже в усіх випадках маюскульне, окремі мінускульні літери з'являються на буллах лише з середини XIV ст. В архаїчних типах папських булл письмо написів виконане грубувато, з нерівними літерами, часто чергується з уніфікованими, більш правильними і чіткими, рядки не витримані. З XII ст. деякі букви капітального письма набувають криволінійності – аж до перетворення в уніфіковане письмо; у деяких примірниках письмо виконане витриманим унціалом з елементами готики. З приходом у письмо готичного мінускула вплив готики проникає і в епіграфіку печаток – літери написів, особливо маюскульні, набувають готичного характеру. З XV ст. під впливом ренесансної культури з її спрямуванням до античної спадщини в епіграфіку церковних печаток приходять і закріплюється в письмі написів витончений лапідарний маюскул [Федорова 1982, 250].

У результаті дослідження і детального структурно-семантичного аналізу написів на 47 папських буллах, які охоплюють період від IX ст. до середини XIV ст., було визначено, що семантичне наповнення булл протягом семи століть не змінилося, тобто спостерігається однотипне використання номену (імені папи) в *Nominativus Singularis*, а сама назва титулу папи вживається в синтаксичній функції *Genetivus Possessivus*. [Соболевский, 1998].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – М. : ЛКИ, УРСС Эдиториал, 1999, Т. 5. – 876 с.
2. *Egidio Forcellini*. *Lexicon totius latinatis*. – Napoli, 1989. –Т. 1. – 324 с.
3. *Климанов Л. Г.* Византийские отражения в сфрагистике / Л. Г. Климанов. – СПб., 1999. – 373 с.
4. *Лихачев Н. П.* Русская сфрагистика. Сборник лекций / Н. П. Лихачев. – СПб., 1900. – 86 с.
5. *Федорова Е. В.* Введение в латинскую эпиграфику : учеб. пособие для ист. и филол. спец. ун-тов / Е. В. Федорова. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 250 с.
6. *Соболевский С.И.* Грамматика латинского языка. Часть первая (теоретическая). Морфология и синтаксис. [3-е изд.]. – М. ; СПб. : Летний сад, 1998.
7. *Firoconi F.* *I plombi anticui*. – Roma, 1909. – 156 с.
8. *Battelli G.* *Bolla //Sigillo// Enciclopedia Cattolica//* 1949. – 243 p.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2013

Мосаковская К.В., маг.,
КНУ імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛАТИНСКИХ СФРАГИСТИЧЕСКИХ НАДПИСЕЙ

В статье рассматриваются структурно-семантические особенности латинских сфрагистических надписей на материале папских булл IX–XIV веков. Были описаны изменения, произошедшие в течение пяти веков в структуре папских булл, связанные с местом изображения и инскрипции.

Ключевые слова: сфрагистика, булла, печать, эпиграфика, латиноязычная сфрагистическая надпись, лексико-семантические особенности.

MOSAKOVSKA K.V., MA,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

STRUCTURAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF THE LATIN SPHRAGISTIC INSCRIPTIONS

This article is devoted to the structural-semantic peculiarities of the Latin sphragistic inscriptions on the material of the papal seals or bulls, which cover period from the IX to XIV centuries. The changes which took place in the structure of papal seals during five centuries particularly in relation to the locus of image and inscription are indicated.

Key words: sphragistics, bull, seal, epigraphics, Latin sphragistic inscription, lexical-semantic peculiarities.

УДК 81'255.4:811.111

Науменко О.В., викл.,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

ПЕРЕКЛАД КОЛОРОНІМІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ (на матеріалі роману С. Моема "Розмальована завіса")

У статті розглянуто колороніми у перекладацькому аспекті. Визначено способи та труднощі відтворення кольороназв. Матеріалом дослідження слугує роман англійського письменника ХХ століття Сомерсета Моема "Розмальована завіса".